

Kas nosaka lauku saimniecības konkurētspēju un vai Latvijā tādas ir iespējamās?

Andris Miglavs, LVAEI Lauksaimniecības politikas sektora vadītājs

Izmantoti arī daudzu LVAEI, LLU, LVLZPI "Sigra", LVZZPI "Agra" un LZA EI zinātnieku darbu rezultāti, ka arī LLKC publicētie materiāli. Tomēr atbildību par to izmantošanas rezultātiem uzņemas autors.

Joprojām bieži ir strīdi par to, cik lielām būt ražojošām lauku saimniecībām. Tomēr bieži netiek nosaukts kritērijs, pēc kā šos lielumus vērtēt, un tāpēc strīdi ir neauglīgi. Tiek vienīgi bilsts, ka atkarībā no ražošanas virziena saimniecības optimālie lielumi var atšķirties. Bieži strīdi saistās ar saimniecību platību- gan kopējo, gan lauksaimniecībā izmantojamo, dažkārt tie reducējas uz lopu vai strādājošo skaitu.

Arī šis nav tas raksta gals, kurā būtu sniegtas atbildes uz visiem jautājumiem un salikti punkti uz visiem 'ī'. **Šā raksta mērķis ir nevis dot konkurētspējīgu lauku saimniecību robežlielumus, bet gan raksturot tos ietekmējošos apstākļus.**

Katram saimniecības īpašniekam (vadītājam) pašam ir jāpieņem savu saimniekošanas lēmumu, un šeit minētās lietas var kalpot vienīgi domu rosināšanai. Tāpēc vispirms šajā rakstā gribētos minēt dažus no **kritērijiem, pēc kuriem var vērtēt saimniecības lieluma pietiekamību,** un tie ir:

- 1) konkurētspēja tirgū,
- 2) spēja radīt pietiekamu ienākumu, lai nodrošinātu tās īpašnieku un strādājošo vajadzības vismaz apmierinošā līmenī,
- 3) spēja racionāli izmantot ražošanas resursus un tehnoloģijas,
- 4) vadītāja spēja pārvaldīt savu saimniecību.

Tuvāk par katru no tiem.

Kas ir uzņēmuma (saimniecības) konkurētspēja? Ar šo jēdzienu varētu apzīmēt spēju pārdot savu produktu par tirgū esošajām cenām, un no šī darījuma gūt ienākumu. Jo lielāks šis ienākums, jo lielāka ir konkrētā ražotāja konkurētspēja. Lai tāda vispār būtu,

- ◆ saražotajam produktam patiešām ir jābūt vajadzīgam (kādam ir jāgrib to pirkt) un
- ◆ cenai, ko kāds par šo produktu tirgū maksā, ir jābūt pietiekami lielai, lai kompensētu vismaz ražotāja izmaksas.

Pie kam jāuzsver, ka atsevišķais pārdevējs produkta cenu tirgū var ietekmēt samērā maz, un viņam ir jārēķinās, ka šī cena izveidojas daudzu darījumu rezultātā.

Kas ietekmē konkurētspēju? To ietekmē konkrētā **produkta tirgus cena un konkrētā ražotāja izmaksas produkta ražošanai.** Pie kam jāuzsver, ka lauksaimniecība vairumā gadījumu ražo tikai izejvielu tālākajai pārstrādei, un tāpēc faktiski nozīmīga ir patērējamā galaprodukta tirgus cena un šī gala produkta ražošanas izmaksas, ietverot arī produkta iepirkšanas, pārstrādes un realizācijas izmaksas. Tomēr tā ir atsevišķa plaša tēma, kas nozīmīgāka ir visai Latvijas lauksaimniecībai kopumā un it kā mazāk skar katru atsevišķo ražotāju. Tāpēc šoreiz vairāk pievērsīsimies galvenokārt lauksaimniecības produkcijas ražošanai, pieņemot, ka tās realizācijas nosacījumi visā valstī ir pietiekami līdzīgi.

Produkta tirgus cenu, protams nosaka vairāki apstākļi- produkta vajadzība, spēja par to samaksāt, produkta piedāvājums no citu gan pašmāju, gan citvalstu ražotāju puses, valsts tirgus atbalsta politika. To vidū nebūt ne mazsvarīgākā lieta ir ražotāju spēja piedāvāt augstas kvalitātes produktu pareizajā gada laikā, īpaši runājot par vienu no galvenajiem Latvijas lauksaimniecības produktiem- pienu. Tomēr, kopumā runājot, **katrs atsevišķais ražotājs tirgus cenu var ietekmēt samērā maz**, un tas ir faktors, ar kuru vienkārši ir jārēķinās. Tā vairāk ir atkarīga no citu ražotāju piedāvātajām cenām, un **katra atsevišķā ražotāja lielākās ražošanas izmaksas nav un nevar būt par iemeslu produkta tirgus cenas palielināšanai, ja arī citi ražotāji tajā pašā laikā “neturēs” augstāku cenu un ja patērētāji augstāko cenu spēs apmaksāt.** Ražotāja iespēja ietekmēt cenu aprobežojas ar centieniem ražot par iespējami augstāko esošo cenu pārdodamo kvalitatīvo produktu, kā arī izveidot kopējas realizācijas organizācijas, kuru ietvaros viņi varētu censties savā starpā sadarboties un nevis konkurēt ar cenām.

Saimniecības (saimniekošanas) **konkurētspēja ir atkarīga arī no ražošanas izmaksām nozarē kopumā un katrā atsevišķajā saimniecībā**, kas, savukārt, ir atkarīgas no izmantotajām tehnoloģijām un sasniegtajiem produktivitātes rādītājiem. Savos pētījumos esam veikuši ražošanas izmaksu analīzi atkarībā no dažādām izmantotajām tehnoloģijām, šodienas “vidējās”, pašlaik Latvijā labākajās saimniecībās izmantotās, kā arī tālākā nākotnē iespējamās. Abu pēdējo minēto ieviešanai ir nepieciešamas milzīgas investīcijas, un tomēr tās varētu attaisnoties. Tieši tehnoloģiskā modernizācija un saimniekošanas optimizācija ir faktori, ko katrs atsevišķais ražotājs var būtiski ietekmēt, izvēloties racionālākos ražošanas paņēmienus un resursus. Tāpēc šī faktora ietekmei vairāk pievērsāties savos pētījumos.

Diemžēl, šobrīd Latvijā vēl tikai sāk veidoties sistemātiskas un aptverošas informācijas iegūšanas sistēma, kas balstītos uz daudzu saimniecību faktiskajiem uzskaites datiem. Tāpēc šajos pētījumos mums bieži vajadzēja izlīdzēties ar aprēķiniem par modeļsaimniecībām, kas balstīti uz vairākiem pieņēmumiem un teorētiskiem aprēķiniem par izmantoto tehnoloģiju ekonomiskajiem rezultātiem. Rakstā **minētie skaitļi nav tieši saistīti ar konkrētu dabā esošu un strādājošu saimniecību, bet tie balstās uz valsts vidējiem saimniecību darbību raksturojošiem rādītājiem** 1995. un 1996. gadā, kas iegūti gan no Statistikas komitejas avotiem, gan Zemkopības ministrijas, gan publicētajiem Lauksaimniecības konsultāciju dienesta materiāliem. Atsevišķos gadījumos aprēķini balstīti uz ekspertu slēdzieniem.

Lai izvērtētu pašreizējo lauksaimniecības attīstības stāvokli un iespējas, salīdzinājumam ar esošo stāvokli esam **analizējuši vairākus lauksaimnieciskās ražošanas attīstības scenārijus**, kas sagatavoti, pamatojoties uz vairāku Latvijas zinātnieku aprēķiniem par dažādu lauksaimnieciskajā ražošanā izmantojamo tehnoloģiju ekonomiskajiem rezultātiem. Aprēķinos aptvertas labības ražošanas, kartupeļu, linu, cukurbiešu, piena, liellopu un cūkgaļas ražošanas nozares. Veidojot šos scenārijus, ir pieņemts, ka:

- ◆ tiks uzturēti 1996. gadā sasniegtie produktivitātes un resursu izmantošanas rādītāji. (1.scenārijs)
- ◆ visi ražotāji attīstīs savu ražošanu, vai nu vismaz **korekti ievērojot pašreiz izmantotās ražošanas tehnoloģijas prasības** (2.scenārijs), vai
- ◆ ieviešot savā saimniecībā šobrīd produktīvākās tehnoloģijas un paņēmienus (3. scenārijs).

Veidojot šos scenārijus, **ir pieņemts**, ka resursu un produkcijas tirgus cenas, pārtikas labības un cukurbiešu sējplatības, kā arī lopu skaits nemainās.

Šajā materiālā neatspoguļosim visu aprēķinu un izvēlēto scenāriju detalizētu aprakstu, bet raksturosim dažus galvenos rezultātus labības, cukurbiešu un galveno lopkopības produktu ražošanas nozarēs.

Ievērojot nepilnības izmantotās skaitliskās informācijas masīvā, kā arī lauksaimniecībā notiekošo procesu sarežģītību, diemžēl nevaram galvot par rakstā iekļauto aprēķinu precizitāti. Tāpēc pieļaujam, ka atsevišķie saimnieki varētu iebilst pret kādu no aprēķinu rezultātiem, kā neatbilstošiem viņu saimniecībās sasniegtajiem rādītājiem. Tomēr uzskatām, ka salīdzinošu priekšstatu par izmantoto tehnoloģiju iespaidu uz saimniekošanas rezultātiem minētie aprēķini sniedz.

Daži galvenie secinājumi, kas izriet no veiktajiem aprēķiniem.

Ieviešot perspektīvākās ražošanas tehnoloģijas (3.scenārijs) pašreizējā lopu skaita nodrošināšanai nepieciešamās lopbarības ražošanai, kā arī pašreizējo labības un cukurbiešu sējplatībām **pietiekami intensīvi izmantotā zeme varētu aizņemt aptuveni 1.18 milj. ha**, salīdzinot ar pašreizējiem reāli izmantotiem 1.17 milj. ha (1. aprēķinu scenārijs, kas balstīts uz esošo lopbarības vajadzību un uzrādīto ražošanas produktivitāti). Šis skaitlis ir ārkārtīgi neliels, salīdzinot ar Latvijā esošajiem LIZ resursiem. Tajā pašā laikā ražotās produkcijas apjoms nozīmīgi pieaugtu- labībai- 1.68 reizes, sasniedzot 1.6 milj t gadā, pienam prognozētais ražošanas pieaugums būtu 1.8 reizes, bet cūkām un liellopiem vēl lielāks- attiecīgi 2.23 un 2.19 reizes. (1.tabula).

1.tabula.

Galveno lauksaimniecības produkcijas veidu iespējamo ražošanas apjomu salīdzinājums pie dažādiem attīstības scenārijiem

	Labība tūkst.t.	1996.g.= 100	Piens	1996.g.= 100	Cūkas	1996.g.= 100	Liel-ļopi	1996.g.= 100	Izmantotā zeme t.ha
1.scenārijs	942,5	100	908.5	100	47.9	100	41.8	100	1175
2.scenārijs	1370.1	145.4	1376.5	151.5	82.5	172.2	58.6	139.9	1097
3.scenārijs	1588.9	168.6	1651.8	181.8	107.3	223.8	92.1	219.9	1185

No tā varētu secināt, ka lopkopības preču produkcijas ražošanā pazīstamais tehnoloģiskais potenciāls tiek izmantots salīdzinoši mazāk, un tāpēc izaugsmes iespējas ir milzīgas. Tomēr šī un cita izaugsme būtu cieši saistāma ar produkcijas realizācijas iespējām, ko lielā mērā nosaka jau iepriekš minētā produkcijas konkurētspēja.

Perspektīvo ražošanas tehnoloģiju ieviešana varētu būtiski mainīt arī saimniecību ienākumus no lauksaimniecības produkcijas ražošanas, padarot arī galveno lauksaimniecības produktu ražošanu par ienesīgu saimniekošanu. Orientējoši aprēķini rāda, ka salīdzinoši progresīvāko ražošanas tehnoloģiju ieviešana būtiski palielina tīro ienākumu, rēķinot uz platības un lopu vienību vai gada vidēju pilnas slodzes strādājošo. Tīrais ienākums šo aprēķinu izpratnē nozīmē to ienākuma daļu, kas paliek īpašnieka un strādājošo rīcībā pēc ražošanas izmaksu, tajā skaitā norēķiniem par ražošanā izmantojamo kapitālu, segšanas. Nosacīti tas ietver atlīdzību par darbu ar sociālo nodokli un peļņu pirms ienākuma nodokļa. Kā redzams no 2. tabulas datiem, būtisks tīrā ienākuma pieaugums ir vērojams visiem produkcijas veidiem, tomēr liellopu ražošana, saglabājoties pašreizējam cenu līmenim, arī turpmāk varētu būt problemātiska, ne velti arī ES

liellopu gaļa no lopkopības produkcijas ir visvairāk atbalstītā ražošanas nozare. Zināms problēmas risinājums varētu būt liellopu gaļas kvalitatīvo rādītāju uzlabošana.

Šī rādītāja aprēķināšanā esam balstījušies uz pieņēmumu, ka **saimniecībai no saviem ienākumiem pilnā apmērā ir jāsedz arī ar ražošanas atjaunošanu saistītās izmaksas, tajā skaitā arī iespējamā kredīta procentu maksājumi**. Tādējādi tām saimniecībām, kam kapitāla atjaunošana šobrīd nešķiet aktuāla un neprasa neatliekamus izdevumus, ienākuma līmenis var šķīst būtiski augstāks.

2. tabula.

Tīrā ienākuma no galveno lauksaimniecības produkcijas veidu ražošanas salīdzinājums pie dažādiem attīstības scenārijiem (latos)

	1.scenārijs	2.scenārijs	3.scenārijs
Labība			
uz 1 ha	6.5	37.2	38.9
uz 1 strādājošo	452.4	2119.3	2783.2
Piens			
uz 1 lopu	2.6	36	77.1
uz 1 strādājošo	42.1	1494.0	3524.7
Liellopi			
uz 1 lopu	-170.3	-79.7	-57.3
uz 1 strādājošo	-3218.6	-2107.9	-1810.2
Cūkas			
uz 1 cūku lopu	26.6	44.2	55.6*)
uz 1 strādājošo	2658.1	3535.1	9140.7*)

*) cūkkopībā 3.scenārijs balstās uz cūku intensīvu barošanu tikai ar speciāli sagatavotu spēkbarību, un aprēķinos nav ievērota salīdzinoši augstākā šādas spēkbarības cena, salīdzinot ar labības un tās produktu cenām, kas nepamatoti paaugstina ienākumus no šī produkcijas veida ražošanas.

Lauksaimniecības tehnoloģiskā pārkārtošana nozīmētu arī būtisku darbaspēka izmantošanas efektivitātes pieaugumu un iespējamu darbaspēka izbrīvēšanos no lauksaimnieciskās ražošanas. Aprēķini rāda, ka, saglabājot pašreizējās labības, cukurbiešu un citu preču produkcijas veidu sējumu platības, kā arī pašreizējo produktīvo lopu skaitu, bet ieviešot perspektīvākas tehnoloģijas, pilnas slodzes lauksaimniecībā strādājošo skaits varētu samazināties 1.4 reizes. Tas arī būtu viens no faktoriem, kas palielinātu ienākumus uz vienu lauksaimniecībā strādājošo. 3. tabulā minētie skaitļi raksturo kopējo darbieguldījumu augkopībā un tiešo darbieguldījumu lopkopībā (neieskaitot lopbarības ražošanu). Pakalpojumu piesaistīšana attiecīgi samazina saimnieku pašu darbieguldījumu.

Tomēr jāuzsver, ka cilvēku izbrīvēšana ir cieši saistīta ar kapitāla ieguldījumiem. Modeļaprēķini rāda, ka kapitāla izmaksas, piemēram, piensaimniecībā pieaugtu gandrīz desmitkārt, salīdzinot ar pašreizējām- tik lieli kapitālieguldījumi tehnoloģiskajai pārkārtošanai ir nepieciešami.

Vai sekmīgai saimniekošanai pietiek ar konkurētspējīgas nozares izvēli? Ar konkurētspējīga produkta ražošanu saimniecībā tomēr var būt par maz, lai saimniecības īpašnieks un strādājošie gūtu pietiekamu ienākumu apjomu. Mūsaprāt, **būtisks ir gūtā ienākuma apjoms uz vienu saimniekošanā iesaistīto gada vidējo cilvēku**, un šī rādītāja attiecība ar citām tautsaimniecības

nozārēm. Būtībā tikai tad, ja lauksaimniecībā gūtā ienākuma apjoms uz vienu gada vidējo strādājošo nav mazāks, kā valstī vidēji, varam runāt par reāli konkurētspējīgu saimniekošanu, kaut arī tas ne vienmēr spētu nodrošināt pietiekamu kopējo ienākumu līmeni saimniecībā kopumā.

Balstoties uz 2. un 3. tabulā minētajiem radītājiem, lauksaimnieks var izvēlēties sev nosacīti piemērotāko saimniecības attīstības modeli un tā apmērus, rēķinoties, ka, piemēram, maz ticams, ka viena slaucama govys varētu savam saimniekam gadā dot vairāk kā Ls 77 tīrā ienākuma, saražoto pienu realizējot rūpnieciskai pārstrādei.

3. tabula. Darbaspēka patēriņa un kapitāla izmaksu salīdzinājums galveno produkcijas veidu ražošanā (uz 100 ha vai lopiem)

	1.scenārijs	2.scenārijs	3.scenārijs
Labība			
strādājošie	1.4	1.8	1.4
Ls gadā	3530	4010	8540
Cukurbietes			
strādājošie	10.9	14.0	11.3
Ls gadā	3100	4830	10290
Piens			
strādājošie	6.1	2.4	2.2
Ls gadā	1000	10650	9600
Liellopi			
strādājošie	5.3	3.8	3.2
Ls gadā	1000	6670	6670
Cūkas			
strādājošie	1.0	1.3	0.6
Ls gadā	150	1050	1800
Kopā strādājošo (tūkst.)	49.7	39.4	34.8
Kapitāla izmaksas kopā (tūkst.Ls)	30336	80027	104029

Tomēr gribētos teikt, ka ja saimniecība ir patiesi konkurētspējīga, tad arī pietiekams ienākumu apjoms vairumā gadījumu ir tikai laika jautājums, jo šai saimniecībai ir **galvenie priekšnoteikumi saimniekošanas paplašināšanai** :

- ◆ saimniecībā tiek ražots tirgū vajadzīgs (pieprasīts) produkts un
- ◆ saimniekam ir spēja (prasme) to lēti saražot.

Saimniekošanas paplašināšanai nepieciešamos trūkstošos resursus - zemi, tehniku, lopus, var nopirkt, aizņemt vai nomāt.

Aprēķinos esam pieņēmuši, ka būtiskais nav katrā saimniecībā esošā tehniskā bāze, bet gan pilnvērtīgi veiktas tehnoloģiskās operācijas, kas dod iespējami labāko efektu. Jo vajadzības

gadījumā var vai nu iegādāties nepieciešamo tehniku, vai arī nopirkt nepieciešamos pakalpojumus. Jo principā katram pakalpojumam ir sava cena, pie kam neatkarīgi no tā, kam pieder šī tehnika. Būtiskais jautājums ir, vai izmantojamā tehnika ir pilnībā noslogota. Ja mazākā saimniecībā tas nav iespējams, tad tehnikas saimnieka interese ir atrast tās izmantošanas tirgu pakalpojumu sniegšanas sektorā, tajā skaitā uz kooperācijas principiem. **Iespējamās sliktās kaimiņattiecības šajos pētījumos neņēmām vērā, kā pērejošu parādību līdz ar iespējamo dzīves augšupeju.**

Runājot par saimniekošanas lieluma izvēli, nedrīkst aizmirst **vadības aspektu**. Prasme vadīt saimniecību nav mazāk vērtā kā dārga tehnoloģija. Un šķiet, ka tieši šīs mākslas pratēju deficīts ir pamatā iespējamībai veidoties arvien lielākām privātsaimniecībām- sekmīgāko saimnieku mazākums darbā savās saimniecībās iesaista mazāk sekmīgo un talantīgo vairākumu. Šķiet, kamēr trūks spējīgo vadītāju un nebūs pieejams kapitāls investīcijām, būs pamats tālākai saimniekošanas koncentrācijai. Bet, vai ar to tiks sasniegta efektivitāte ilglaicīgā skatījumā, šobrīd ir neatbildēts jautājums.

Un nobeigumā tomēr vēlreiz gribētu uzsvērt, ka, aprēķinot šajā rakstā minētos skaitļus, nav ievēroti tādi būtiski faktori, kā saimniecības izvietojums atkarībā no agroklimatiskajiem apstākļiem un produkcijas realizācijas tirgiem, saimniecību lielums un tā ietekme uz izmaksu ekonomiju, perspektīvā tirgus attīstība, maksājami nodokļi, kā arī vairāki citi apstākļi, kas var ievērojami pasliktināt konkrētās saimniecības darbības ekonomiskos rezultātus. Šie aprēķinu rezultāti nav normatīvi, uz kuriem balstoties var plānot savas saimniecības iespējamās ekonomisko rādītājus, tomēr tie salīdzinoši korekti raksturo attiecības starp dažādo tehnoloģisko līmeņu ekonomiskajiem rezultātiem.